

СТРАТЕШКИ ПРАВЦИ РАЗВОЈА СРБИЈЕ У ХХІ ВЕКУ

КУЛТУРА

ОСНОВА ДРЖАВНОГ И НАЦИОНАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА

ЗБОРНИК РАДОВА СА СКУПА
ОДРЖАНОГ 24. И 25. ХІ 2016. У СРПСКОЈ АКАДЕМИЈИ НАУКА И УМЕТНОСТИ

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ, ОДЕЉЕЊЕ ДРУШТВЕНИХ НАУКА

За разлику од претходних скупова у оквиру циклуса „Стратешки правци развоја Србије у XXI веку“ који су били посвећени образовању и науци, скуп о култури представљао је посебан изазов јер је сам појам културе у великој мери флуидан, без јасно омеђених граница. Стога је овај скуп тематски био ограничен на питања културе као основе државног и националног идентитета. Упркос оваквом тематском сужавању, радови саопштени на скупу и објављени у овом зборнику представљају тек наговештаје дубине проблема са којима се суочава култура у времену цивилизацијске транзиције чији смо сведоци и учесници.

А. Костић

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

SCIENTIFIC CONFERENCES

Book CLXVI

DEPARTMENT OF SOCIAL SCIENCES

Book 39

CULTURE

**THE BASIS OF STATE'S AND
NATIONAL IDENTITY**

PROCEEDINGS FROM THE SCIENTIFIC CONFERENCE
HELD ON NOVEMBER 24th and 25th, 2016

Accepted for publication at the 9th Session of the Department of Social Sciences,
held on November 7th, 2017, after being reviewed by academician
Kosta Čavoški and corresponding member Aleksandar Kostić

EDITOR

Corresponding Member

ALEKSANDAR KOSTIĆ

BELGRADE 2017

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

НАУЧНИ СКУПОВИ

Књига CLXVI

ОДЕЉЕЊЕ ДРУШТВЕНИХ НАУКА

Књига 39

КУЛТУРА

ОСНОВА ДРЖАВНОГ И НАЦИОНАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА

ЗБОРНИК РАДОВА СА НАУЧНОГ СКУПА
ОДРЖАНОГ 24. И 25. НОВЕМБРА 2016. ГОДИНЕ

Прихваћено за објављивање на IX седници Одељења друштвених наука,
одржаној 7. новембра 2017. године, на основу реферата академика
Косте Чавошког и дописног члана Александра Костића

УРЕДНИК

дописни члан

АЛЕКСАНДАР КОСТИЋ

БЕОГРАД 2017

Издаје
Српска академија наука и уметности
Београд, Кнез Михаилова 35

Лектор и коректор
Светлана Стојковић

Припрема за штампу
Досије студио, Београд

Тираж: 400 примерака

ISBN 978-86-7025-747-4

Штампа
Colorgrafx, Београд

САДРЖАЈ

9		Реч уредника
11		Александар Костић: <i>Поводом циклуса скупова „Смисаошени ирави развоја Србије у XXI веку“</i>
13		Реч Владимира С. Костића, председника Српске академије наука и уметности
15		Реч Владана Вукосављевића, министра културе и информисања Републике Србије: <i>Могући принципи културне политике у Србији</i>
23		Бранко Кукић: <i>Место културе у дуторочним смисаошенијама државе</i>
31		Горица Мојовић: <i>Законски оквири културне политике и начини финансирања</i>
41		Ивана Стефановић: <i>Институције културе, култура институција</i>
67		Зорица Томић: <i>Културна политика у развијеним земљама: проблем уређења, проблем перцепције</i>
77		Иван Ивић: <i>Улога образовног система у очувању културне традиције</i>
87		Небојша Брадић: <i>Креативне индустрије и тржиште</i>
101		Дивна Вуксановић: <i>Улога медија у стварању образаца у култури</i>
113		Ирина Суботић: <i>Музеји у Србији данас – у светлу стилистике</i>
129		Вишња Кисић: <i>Музеј као простор еманципације: замишљање музеја сутрашњице</i>
151		Тијана Бугарски Палковљевић: <i>Музеји данас: Галерија Мајице српске – живи музеј</i>
169		Предраг Пипер: <i>О улози националне академије у обликовању културне и језичке политике</i>
181		Дарко Танасковић: <i>Српско културно наслеђе у документима и пракси међународне заједнице</i>

- 193 | Милован Данојлић: *Пледаје за елићну културу*
- 201 | Ласло Вегел: *Јуословенски и јосијуословенски иденитијетии*
- 207 | Невена Даковић: *Иденитијетиске матрице: la jeunesse désaffectée и уморни раитници (Србија, 2010–2015)*
- 221 | Борислав Стојков: *Очување и развој иденитијетиа прада у Србији – искушење данашњеи урбанизма*
- 249 | Бојан Ковачевић: *Мојћностии креативнои управљања прадам?*
- 265 | Милена Драгићевић Шешић: *Инститиуционални и независни актери у заједничком деловању: стираије јавно-цивилнои паритнерства – иледаје за аутономију културе*
- 287 | Дијана Милошевић: *Независна културна сцена Србије и одлив уметника*
- 299 | Радослав Зеленовић: *Културна добра као необновљиви ресурси*

РЕЧ УРЕДНИКА

Зборник који је пред нама садржи радове саопштене на скупу под насловом „Култура: основа државног и националног идентитета“ који је одржан у Српској академији наука и уметности 24. и 25. новембра 2016. године. Скуп посвећен култури трећи је у оквиру циклуса од пет скупова под заједничким насловом „Стратешки правци развоја Србије у XXI веку“. Претходна два скупа била су посвећена образовању и науци, а следе скупови о економији и државном уређењу, чиме би у оквиру поменутог циклуса били обухваћени најзначајнији сегменти државе и друштва.

За разлику од претходних скупова посвећених образовању и науци, областима чији је опсег мање или више јасно одређен, култура је домен чије су границе флуидне, а видови испољавања до те мере разноврсни да је једним скупом, ма колико био амбициозно замишљен, немогуће захватити све њене аспекте. Стога је овај скуп тематски био усмерен на културу као основу државног и националног идентитета. Међутим, већ у припреми скупа се показало да је и такво сужавање фокуса недовољно да би се проблеми културе у овом контексту сагледали на систематичан и тематски хомоген начин. Недоумице су се кретале од дилеме да ли култура треба да буде у функцији промовисања државног и националног идентитета до питања у којим видовима и каквом државном политиком би она могла то да буде. Поменуте недоумице и ширина опсега који захвата појам „култура“ неизбежно су довеле до тога да је овај скуп тематски мање хомоген од претходних скупова посвећених образовању и науци. Ова хетерогеност се примећује већ површним увидом у садржај Зборника јер се питања покренута на овом скупу крећу од проблема финансирања културе до питања елите која културу ствара, од очување културне баштине до општих смерница и странпутица у културној политици Србије.

Оваква хетерогеност може бити предмет критике, али притом се мора имати у виду природа феномена који је на овом скупу размотрен. Разлике у ставовима о томе шта је култура и која је њена улога нису биле само концепцијске природе, кроз њих се понегде назирао и политички и идеолошки став што је, чини се, одувек било у већој или мањој мери инхерентно свакој расправи и разматрању проблема у култури.

Стога овај Зборник није збир сложено усмерених мишљења и предлога о томе како да се стање у култури Србије побољша и како би култура могла да буде основа државног и националног идентитета. Он је, могло би се рећи, драгоценост сведочанство о тренутку глобалне цивилизацијске транзиције чије дубине у највећој мери нисмо свесни нити је до краја разумемо, а која се одражава и на стање културе у Србији. Најзад, овај Зборник је и сведочанство о начину на који у овом тренутку културна елита у Србији види проблеме културе и њене улоге у друштву.

А. К.

ОЧУВАЊЕ И РАЗВОЈ ИДЕНТИТЕТА ГРАДА¹ У СРБИЈИ – ИСКУШЕЊЕ ДАНАШЊЕГ УРБАНИЗМА

Борислав Стојков

Географски факултет, Универзитет у Београду

Сажетак. Неопходна модернизација градова Србије захтева преиспитивање значаја и улоге града, његовог економског и културног потенцијала. У раду је дат приказ идеја о граду као генератору развоја државе и онога што чини урбану културу и идентитет града. Посебно је дато објашњење урбаног амбијента, драгуља урбане културе, једног од кључних елемената урбаног идентитета. Урбани идентитет, изразито осетљив проблем данашњег Београда и других већих градова Србије, и шире у овом делу Европе, описан је као слојевит ментални процес нераздвојан од људског поимања урбане средине, директно повезан са одређеним системом вредности који у Србији још није успостављен. Физичке структуре притом имају посебан утицај јер се преко њих развија осећај припадности месту, док нове урбанистичке и архитектонске структуре које одударају од наслеђеног начина и стила грађења могу дубоко да поремете овај осећај. У наставку је објашњена ситуација са градовима Србије у периоду успорене транзиције са низом негативних појава које утичу на идентитет њених градова. Код тога је наглашено слабљење улоге урбанизма као делатности од јавног значаја и јачање тзв. инвеститорског урбанизма, где инвеститор преузима доминантну улогу у одлучивању док учешће јавности добија формалну улогу. Истакнут је пример пројекта *Београд на води* и могући негативан утицај на идентитет Београда. На крају су наведене могуће акције које би унапредиле улогу и положај урбанизма Србије и културни идентитет градова, према моделу савременог европског урбанизма и декларације Хабитат 3.

Кључне речи: урбанизам, урбана култура, идентитет, град, управљање

Померање становника од села ка граду у Србији, као и широм света, има свој неумитно убрзани ток у XXI веку. У свету се очекује око пет милијарди градских становника до 2030, док их је данас у двадесет пет највећих градских насеља Србије већ 44% од укупног броја. Ово упућује на снагу и магнетну привлачност градова, поготово великих, али истовремено разоткрива читав низ слабости које држава Србија и њене локалне заједнице морају да решавају како их урбанизација не би још више увећавала, међу њима и посебно осетљив проблем села. Модернизација градова Србије, као генерални приоритет дефинисан стратешким документима на државном, регионалном и локалном

¹ У овом тексту појам града се односи на урбано насеље а не на административну територију веће јединице локалне самоуправе.

нивоу², представља опште опредељење и задатак, али захтева знатно шире претходно ангажовање и око сложеног питања урбаног идентитета и урбане културе као кључа за решење енигме развоја града. Да би се приступило теми идентитета града и урбане културе, треба претходно рећи шта модернизација градова Србије представља данас. Да ли је реч само о техничкој и технолошкој модернизацији која данас у Европи и свету има већ дефинисане трајекторије, или је реч о широј скали питања од којих изнад свега зависи квалитет живота у граду, привлачност заснована на идентитету града, економска моћ и конкурентност, социјална кохезија, или еколошка одрживост града као предуслов свега осталог? Код тога је пак потребно осврнути се и на класично питање шта је град, односно која је његова улога данас. Постоји схватање да је XXI век суочен са невероватним померањем и динамиком моћи кроз успон градова као друштвено-економских и политичких актера на националној и светској сцени [1], односно да град све више преузима улогу и неке од задатака државе. Из савремених искустава са градом, како у Србији тако и шире у Европи, може да се констатује да развој и напредак градова Србије у XXI веку нужно захтева обухватни приступ који би успоставио низ мерила са становишта различитих схватања града као економско-техничке, друштвено-културне и физичко-еколошке категорије, али уз неопходну синергију и уз нови квалитет управљања и институционалног организовања. То би био постулат нове стратегије модернизације и развоја града као окоснице ширих ареала, обухватајући и бројна полуурбана и сеоска насеља у окружењу, функционално повезана са градом. Дилема је само са ког становишта да се град посматра, имајући у виду различите перцепције, зависно од личног, професионалног или друштвеног ангажмана.

Град огледало људи и културе

Град свако доживљава на свој посебан начин, зависно од обухвата, квалитета и становишта перцепције. Грађани га доживљавају као место где живе и раде и дефинишу га преко оних ограничених простора којима се крећу између тачке становања и места где обављају разне активности. Није зато необично да људи са периферије града идући у центар кажу *идем у град*. За њих је град и место где станују и место куда су наумили да нешто обаве: рад, пословање, трговину, културну

2 На државном нивоу реч је о Просторном плану Републике Србије 2020, на регионалном су бројни регионални планови, док је на локалном нивоу реч о локалним стратегијама и плановима рађеним од 2010. до данас.

активност и слично. Њихова перцепција града је, дакле, локацијски одређена и ограничена. Економисти град разумеју као *место интентивних активности које се одвијају у облику агломерације индустријских и пословних функција, стварајући додатну вредност и истовремено конзумирајући разнородне производе у великом обиму* [2]. Њихова перцепција града је заснована на схватању да је то место концентрације и перманентне размене капитала преко система активности и комуникација³. Додуше, савремени економисти попут Алена Скота повезују економију са културом рекавши да *радници испољавају каланијет да генеришу културу у области уметности, стила и идеја и тиме стварају висок ниво економских иновација и раста* [2]. Еколози град тумаче као систем органски повезаних елемената природе, физичких објеката и људи, и као део ширег окружења са којим је континуално у узрочно-последичним везама. *Град је производ стварања и симбиотске интеракције инфраструктуре, људи и економских активности. Ове интеракције су осетљиве на локални контекст*, како каже Елена Бесуси са сарадницима [3] у покушају тумачења структуре и облика града. Урбанисти често тумаче град као насеље са више од, рецимо, 10.000 становника, додајући уз то и доминацију производних или сервисних активности. Има теоретичара који настоје да дефинишу град користећи неке дифузне критеријуме, као на пример: *Град је насеље у коме стиновништво мора имати развијену свест о постојању, извесно осећање континуитетa, осећање историчности* [4], или *град је центар иновација, томилања знања, умећа и вештина које се користе у производњи културних и материјалних добара* [5]. Слично томе, према тврдњи Владимира Мацуре, *град је насеље које је способно да производи нове друштвене вредности, културне и материјалне, које се из њега шире ка спољном простору, бивају прихваћене и временом постају стандард чинавој друштва* [6]. Ја бих навео и своју дефиницију по којој је **град оно веће или мање насеље које садржи развијене елементе технике и социјалне инфраструктуре и у коме производне (укључујући и културну индустрију⁴) и сервисне активности економски и финансијски доминирају у низу дужем од десет година**. Дакле, очевидно је да сваки теоретичар, стручњак, па и грађанин има своје тумачење појма град, што говори да то није ни битно у општем смислу већ само у

3 Ово је само једно од бројних тумачења града као економског бића.

4 Према Теодору Адорну и Макс Хоркхајмеру то су активности које одређују и тумаче културу кроз производњу, дистрибуцију и потрошњу значењски повезаних културних добара (*Dialektik der Aufklärung*, 1947). Давид Хесмондхалг сматра да културна индустрија обухвата широки круг активности као што су маркетинг, телевизија, реклама, филмска и музичка индустрија, интернет, издаваштво и сл.

практичном (административном, законодавном, организационом и сл). Ипак, у оквиру теме из наслова овог рада, занимљиво је тумачење града које је још 1925. дао чувени амерички социолог Роберт Парк. *Град је нешто више од скупице појединаца и друштвеног комфора (улице, зграде, инфраструктура...), и више него констелација институција и административних механизма. Град је у ствари сјајње свесно, склоп обичаја, традиције и организованих стремљења и сензација. Град је производ природе а посебно људске природе* [7]. Иако данас постоје нове дефиниције града, најчешће економске, еколошке, па и технолошке провенијенције, осврнућемо се овде на још једно од важних тумачења града које је још 1922. дао немачки историчар и филозоф Освалд Шпенглер: *град је природни хабитат цивилизованог човека. Због тога град представља културно подручје карактеристично по социјалном културном идентитету* [8]. Не заборавимо на крају, град свакако чини оно што остаје када се уклоне зграде, јер га пре свега чини дух људи који су их подигли, или како каже Платон у свом делу *Res publica* да је *град оно што јесте јер су његови грађани оно што јесу*. А још једноставније то је у *Кориолану* рекао Шекспир: *Шта је град ако то нису људи* (*What is the city but the people*). Разнородни модели градова данас у свету пружају различите слике и представе о друштву (држави) и заједници (општина, град), о њиховој економији и богатству, социјалној (не)правди, еколошкој оријентацији и технолошкој моћи. Урбанизам у сваком случају на једној страни прати политичке, друштвене и економске токове, док их на другој страни и усмерава у оној мери у којој има способност и моћ самосталног стручног деловања. Утолико има статус делатности од јавног интереса.

Удубљујући се у биће града, без обзира са ког га становишта посматрали, могуће га је разумети као производ урбане културе, дакле онога што конкретна заједница људи који у њему живе носи у себи у виду начина понашања, рада, схватања или емоција, њихове циљеве, тежње, конвенције или друштвене особине. Урбана култура је заправо супстрат који становници, односно специфичне групације становника, својим духом, знањем, деловањем и понашањем уносе у урбано ткиво и урбани начин живота. У то спадају производња, индустрија, грађење, уметност, храна, физичка култура, понашање или опхођење. Не мање важна, урбана супкултура представља оно што посебне групе становника уносе у град својим специфичним начином живота и деловања, чиме се издвајају из укупне масе становника и тиме доприносе стратификацији, сегрегацији и диверсификацији урбане структуре. Другим речима, урбана култура је култура коју генерише и развија град

у целини, док урбана супкултура настаје махом у великим градовима у којима мањи број становника, груписаних око нечега што их издваја од других, настоји да се организује на начин који им омогућава ближи и за њих разумљивији стил комуникација. Према тумачењу америчког антрополога Ричарда Фокса, урбана култура је начин понашања различитих типова градова и градских подручја како у прошлости тако и данас [9]. Код тога, град као социјални систем треба разумети као концентрацију моћи, политичке, интелектуалне, финансијске и културне, али са особинама већих или мањих различитости у односу на друге градове, док град као физичко-функционални систем треба разумети као симбиозу економске моћи, градских функција, естетских мерила и установљеног начина живота и грађења. Значи, преко урбане културе град стиче идентитет, док град који нема профилисану и развијену урбану културу не поседује изразит идентитет. Исто се односи и на делове града који нису хармонизовани, функционално, културно или урбанистички.

Урбани амбијенти или драгуљи урбане структуре

Амбијент као појам има дужу литерарну историју али у урбанизму се користи тек од шездесетих година XX века. Читава историја појма урбаног амбијента везана је за културна и академска гигања 1968, односно за догађања ондашње културне револуције која је преусмерила много шта у понашању уопште, а посебно у урбанизму дуго после тога. У том контексту подвучена је реч *контекст* у ширем филозофском (Клод Леви Строс) и ужем стручном смислу, па и у смислу урбанизма. Идеје из књиге Џејн Џекобс (Jane Jacobs, *The Death and Life of Great American Cities*, 1961) и те како су одјекнуле међу урбанистима широм света, па и код нас. Идеје из ове књиге, сродне са идејама структурализма Клода Левија Строса, а обрађене прагматичном оптиком женског теоретичара Џејн Џекобс, у великој мери су утицале и на темеље урбанистичке теорије и праксе. Том књигом подигнута је „црвена заставица“ упозорења на визије обећане ружичасте будућности, толико омамљујуће у доба социјализма, али и надирућег америчког капитализма, и пажња преусмерена на место у којем живимо, средину у којој радимо, и на револуционарно откриће **малог** у граду које може да буде **велико** и значајно.

Увођење индуктивног метода у планирању града у Србији седамдесетих година одједном отвара ризницу драгуља градских амбијената, до

тада потпуно маргинализованих. Ванкуверска повеља 1975. дефинише принципе који одјекују у целом свету и који наговештавају оно о чему се данас, у доба неолибералног капитализма, са страхом говори када је реч о урбаном амбијенту, културним ресурсима, и уопште о питањима урбаних вредности. Користећи идеје касније Агенде 21 (1991) и повеље Хабитат 2 (Истамбулска повеља, 1996), и каснијих европских докумената, код питања урбаних амбијената, у друштву промењеног и недостајућег новог система вредности, урбанизам се нашао у чуду јер амбијенти, као еминентно културолошка тема, захтевају веома озбиљан приступ, а пре свега јасну дефиницију појма урбаног амбијента. Својевремено сам дефинисао овај појам написавши да је урбани амбијент простор или комплекс у насељу у којем доминирају (или га одређују) елементи значајни за колективну меморију, естетски, духовни или емотивни доживљај већине становника дела насеља, посебно староседелачког, те због тога има карактер јавног интереса [10]. Управо поједини делови града, поготово оних великих који поседују очувану дубљу историјску слојевитост, без обзира на величину, с временом стичу епитет урбаног амбијента специфичног друштвеног, историјског или културног идентитета. Урбани амбијент најчешће настаје спонтано, без посебне интервенције урбаниста или конзерватора, осим у случају његове рестаурације или ревитализације. У новије доба, обнова многих градова у свету обухвата и ревитализацију напуштених и запуштених делова града, претварајући их са више или мање успеха у новостворени амбијент (лучка постројења и објекти у Солуну или Хамбургу, запуштени делови Париза /Ла Вилет/ или Беча /Гасометар/, и сл.). Урбани амбијент настаје препознатљивим стилем изградње из неког ранијег периода или захваљујући инкрустрираним елементима природе, односно посебних културних (уметност, традиционални ресторани, забавни или трговачки садржаји посебног типа и сл.) или друштвених особина. Урбани амбијент углавном чувају и развијају староседеоци или људи посвећени одређеној занатској, уметничкој, угоститељској или сличној активности. За урбани амбијент може да се каже да представља домаћинство локалне заједнице или суседства (енг. neighborhood). Захваљујући породицама и појединцима који ту бораве дужи период такође може да се каже да урбани амбијент представља излог животног стила локалне заједнице (суседства), те самим тим с временом постаје ослонац њеног идентитета, у великој мери доприносећи и идентитету целине (великог) града. Монмартр у Паризу, Скадарлија у Београду, Chinatown у Сан Франциску, улица Портобело у Лондону, Алеја XX септембра у Трсту, стара чаршија у Призрену и бројни други примери говоре о значају урбаног

амбијента за идентитет града. Преко урбаних амбијената може да се оцени и степен осећаја припадности граду људи који у њему живе и са њим се идентификују.

Сл. 1 Новостворени амбијент у XX арондисману, Париз

Сл. 2 Традиционални амбијент Скадарлије у Београду

Сл. 3 Културно-историјски амбијент Башчаршије у Сарајеву

Приказани примери (сл. 1, 2, 3) указују на велико искушење урбаниста приликом ревитализације или рестаурације вредних амбијенталних целина јер се у тим тренуцима често јављају апетити великих инвеститора који рачунају са великим бројем посетилаца, туриста или чак становника у суседству. Њихова жеља за грађењем суочена са начелима и правилима заштите доводи до конфронтације и не ретко пораза урбаниста који су принуђени, вољом власти и инвеститора, да попусте и допусте грађење (робна кућа у центру призренске чаршије, Агрокомерц на Башчаршији и сл.). Одговорност градске управе у тим тренуцима је на клацкалици: ако допусте, град ће добити новац од инвеститора а угрозити културну вредност и идентитет амбијента и града, а ако не допусте, изгубиће новац а потенцијални амбијент ће остати најчешће у дерутном стању. То је, дакле, прави изазов од којег зависи идентитет града. Отуда и највећи проблем са изградњом нових комплекса са карактеристикама мегакомплекса данашњице, посебно у земљама са недефинисаним системом вредности и слабашним етичким стандардима, у судару са старим градом и његовим препознатљивим карактеристикама, утемељеном градском матрицом блокова и саобраћајница, уходаном диспозицијом градских функција, умреженим комуникацијама или утврђеним стилем живота и социјалних односа.

Идентитет града велики изазов урбанизма

Европски документ под називом Тематска стратегија урбане средине (2004) упозорава да европски градови треба да стварају удобна и особена места за живот и рад становника, која јачају осећај заједништва, поноса и идентитета, поштујући и јачајући културно наслеђе [11]. Урбани идентитет, изразито осетљив проблем данашњег Београда и других већих градова Србије и шире у овом делу Европе, слојевит је ментални процес нераздвојан од људског поимања урбане средине, директно повезан са одређеним системом вредности који данас овде није успостављен. Физичке структуре притом имају посебан утицај јер се преко њих развија осећај припадности месту, док нове урбанистичке и архитектонске структуре које одударају од наслеђеног начина и стила грађења могу дубоко да поремете овај осећај. Наравно, ово се не односи на капиталне објекте модерне архитектуре, који могу да допринесу новом идентитету и економском просперитету уколико су пажљиво уклопљени у постојеће градско ткиво (примери: Гутенхајмов музеј у Билбау, нова опера у Ослу, La Défense у Паризу и сл.). Дијалектика реда и нереда великих градова чини платформу на којој они траже своје место под сунцем у беспопштом надметању са другим градовима, настојећи да потврде и ојачају своје присуство у турбулентним процесима урбанизације, метрополизације, економске конкуренције, еколошких поремећаја и социјалних стресова.

На другој страни, ситуација у земљама које су из својеврсних разлога (транзиција, ратови, незреле политике, културна заосталост, морално посртање) касниле са развојем и које, настојећи да како било одрже корак са развијеним, нуде најдрагоценије градско земљиште инвеститорима без културног или моралног легитимитета, али са вештином завођења и манипулације постојећим или непостојећим парама. Тако градови у неким земљама некадашње Југославије, и ширих простора некадашњег социјалистичког лагера Источне и Југоисточне Европе, слабих финансијских и административних капацитета, и без новоствореног и утврђеног система вредности, уместо стварања новог квалитета, убрзано девастирају наслеђено и вредно јавно добро често препуштајући јавни интерес вољи приватног капитала. Од тих земаља неке, као Румунија, Мађарска, а посебно Словенија, Чешка и Пољска, убрзано крећу ка враћању достојанства градовима уређујући пре свега оно што доприноси идентитету појединачних градова, односно пре свега оно што чини јавни интерес и јавно добро. Посебан пример је Србија, са великим и драгоценим искуством урбанизма из ранијих периода, у којој већи број градова данас показује слабији квалитет живота од пређашњег. Бројни су примери бесправне изградње (сл. 4), запуштених јавних простора,

релативно ниског нивоа комуналне хигијене, застарелих и пропалих делова комуналне инфраструктуре, неуредних фасада и, нарочито, напуштених индустријских објеката и површина⁵.

Сл. 4 Београд: Сусрет бесправне градње 90-их са планском из доба социјализма 70-их у XX веку; Извор: L. Buergermeister, Магистарска теза, Технички универзитет у Бечу, 2009.

Све у свему, урбанистичко планирање постаје сметња па се све више потискује из легислативе, урбанистичких стандарда, едукације, теорије и праксе. Јавни интерес и јавно добро постају плен инвеститорске хоботнице, а приватни не зна за границе. Урбанистичке установе се гасе једна за другом, а планови једва да се раде, и то без идеје и вишег нивоа ауторитета струке, беспоговорно подвргнути жељама приватних инвеститора преко слабашне администрације. Дерегулација у Србији је схваћена и регулисана дословно, претварајући градове у неосмишљене помпезне интервенције без стила на највреднијим централним површинама старих градова, посебно највећих, убрзано бришући урбани идентитет који је у дугом периоду израстао на темељима аутохтоне урбане културе. У том погледу вреди направити поређење данашње уређености градова средње величине са истом количином културних вредности и сличних стилова из прошлости: Вршца и Темишвара, Суботице и Сегедина, или Краљево (град средње величине са 70.000 становника) у којем се 2016. свечано пушта у рад обичан класични семафор, и Марибора (град средње величине са 94.000 становника) у којем су сви градски системи „паметни“ и повезани ИТ

5 За све наведено постоји обимна документација и аргументација која се овде не наводи због ограниченог простора.

мрежама, па утврдити где су и зашто су разлике међу њима, и зашто се квалитет живота и урбани идентитет убрзано мења у корист оних других, а не оних првих, који су локалним грађанима прирасли за срце.

У оба наведена случаја културни идентитет града се убрзано мења: у оном у Централној и Западној Европи са ревитализованом урбанистичком праксом и високим критеријумима културних, еколошких и социјалних стандарда, пажљиво и са ауторитетом балансираних односа јавног и приватног интереса, као и са брижљиво израчунатим економским потребама и могућностима града, а у другом са уназађеном улогом урбанизма и непостојећим системом вредности, са често угроженим еколошким параметрима и нарастајућом адхезијом заједнице, уз појаву помпезних и неосмишљених градитељских интервенција, копија виђеног у богатом свету без икакве економске рачунице. Илустративни су покушаји Београда, престонице Србије, града са хиљадугодишњом традицијом израстања на темељима бројних култура (римске, отоманске, хабзбуршке и, нарочито, српске), да наглим непрорачунатим и урбанистички неосмишљеним интервенцијама у најстаријем делу града уводи препотентне и скупе пројекте, копије виђених урбанистичких и архитектонских подухвата у литератури богатих земаља (сл. 5), без идеје, духа, стила и другог што обележава културу и идентитет Београда и Србије. Истовремено, треба се запитати како то да Град Београд има годишњи буџет од преко седамсто милиона евра, док Град Беч (сличан по величини) има буџет скоро петнаест милијарди евра, и у којој мери култура, културна индустрија и урбани идентитет томе доприносе.

Сл. 5 Идејно решење пасареле „Облак“ јапанског аутора Соуа Фуђимота
Извор: Друштво архитеката Београда

Улога урбанизма у градовима Србије данас је привидно контрадикторна: да рационално дефинише физичке, функционалне и социоекономске односе у развоју града и правила његове изградње, и да са истом пажњом уважава критеријуме вредносног система који утичу на његов идентитет. Ето потребе да се на овом месту и у овом тренутку постави питање: зна ли се шта је то град и каква би улога урбанизма данас требало да буде, како би градови Србије достигли виши степен одрживости јачањем урбане културе и урбаног идентитета, на темељима савремених економских, социјалних и еколошких начела? Савремени урбанизам захтева поштовање основних постулата који се односе (а) на особине предела према начелима Европске конвенције о пределу коју је законом верификовала и Србија (2011) и која, *inter alia*, каже да је урбани предео битна компонента људског окружења, као израз разноврсности заједничког културног и природног наслеђа, и темељ њиховог идентитета [12] и (б) на карактеристике урбане културе које се односе на архитектуру, стил грађења, историју, локално понашање и иконографију, локални економски бренд и сл.

Просторни идентитети града постоје тема од великој значаја у економском, социјалном и психолошком смислу јер је град део колективне идентитетске (колективни систем вредности) али и део индивидуалне идентитетске (лични вредности). Колективни идентитет обележава појаву идентификације урбане заједнице или мање заједнице у делу веће града. Идентификација се врши преко стила грађења, усвојених суседских односа, понашања и других елемената које заједница препознаје као своје, иако је могуће да се појединци са њим не слажу. Појединачни идентитет обележава идентификацију појединца или мање групе са одређеним градским подручјем (нпр. Земунци и њихов посебан однос према Земуну, делу насеља Београд) и његовим особинама које, према субјективној оцени, треба неговати иако то шири заједница не разуме [13]. Урбанизам и архитектура код тога имају пресудну улогу чувајући или, обрнуто, реметећи оно што представља део колективног или индивидуалног идентитета. Стил архитектуре је нешто што се у постиндустријском граду у ери глобализације убрзано губи. Тиме градови, посебно они са педигреом историјске слојевитости, али данас са неутврђеним системом урбаних вредности и културе, највише губе јер је код њих ремећење стила нарочито упадљиво. Урбани предео тиме губи основне особине а урбана култура основни квалитет. Посебно су код тога осетљиве урбане иконе (црквени торњеви, историјска силуета града, репери посебног идентитета), објекти који чине темељ идентитета града и који у случају непажње урбаниста и архитеката, или игноранције градске власти, могу озбиљно да угрозе идентитет града (сл. 6 и 7).

Сл. 6 Силуета Београда данас. Извор: Аутор

Сл. 7 Силуета Београда са „маском“ *Београда на води* у замишљеној будућности
Извор: Аутор

Идентитет града и транзиција

Политичка и друштвена транзиција су посебан изазов за велике градове и њихов урбани идентитет. Промене политичког, економског, социјалног, па и технолошког карактера свакако битно утичу на систем, структуру и слику града. Довољно је погледати како се диспозиција, функционална организација и слика било ког већег града мењала кроз

историју, па закључити да су промене биле неминовне, али да је њихова (р)еволуција била различита, пре свега у зависности од моћи културе, морала и духа града. Средња Европа, као колевка конзервативне грађанске културе, највише је очувала урбане матрице и темеље урбаног лика, углавном на еволутиван начин усавршавајући наслеђену урбану културу и урбани идентитет, претварајући га постепено у предмет атракције и тиме у економско добро засновано на туризму и индустрији културе. Анализа градова Европе доказује и прихвата став да идентитет града, значи, није и не може бити статична категорија, већ да има своју динамику зависну од темпа и квалитета друштвених промена, али и од развојног (дис)континуитета културе. Бурне промене идеолошког обрасца балканских земаља, које се јасно одражавају у земљама без историјског континуитета културе (Србија, Бугарска, Македонија, Албанија и др.), видљиво указују на изразите трансформације урбане структуре. На другој страни земље средњоевропског културног модела (Аустрија, Словенија, делимично Хрватска, Чешка, Словачка и др.) развијају урбане моделе средњих и мањих градова према начелима органског раста, чувајући у знатно већој мери оно што представља културно и историјско урбано наслеђе, као и урбану културу у општем смислу. Велика студија о европским градовима у транзицији закључује да *култура јача у земљама са традиционално снажним живојом на овом пољу, иреко ревијализације инститиуција, и поред тога што су неке у току транзиције несћале* [14].

Филозофију динамике идентитета је поставио француски филозоф Жак Дерида тврдњом да идентитет заснован на јединству и тоталитету представља илузију. Ова тврдња је претворена у европску, тзв. Удинску декларацију (2007), са дефиницијом да идентитет представља феномен који се константно помера и мења [12]. Феномен променљивог идентитета указује на најозбиљнији изазов за планере, градске власти, па и грађане са општим питањем: да ли идентитет града треба чувати као нешто што је наслеђено и самим тим вредно или га пажљиво прилагођавати у складу са променама, али и са наслеђеним вредностима које су уцртане у менталну мапу становника? Удинска декларација код ове дилеме нуди одговор са амбивалентном тезом да је изазов за Европу и њене регионе данас да снажно подржи идентитет града на регионалном и европском нивоу, истовремено поштујући постојећи национални идентитет, флексибилно се прилагођавајући померајућим особинама идентитета [15]. Ово говори о вишеслојном идентитету града где један слој има своју динамику зависну од промена економије или политике, који стално генерише промене а понекад и конфликте, резултирајући или сталним адаптацијама или конфронтацијом идентитета.

Други слој, којим доминира континуална седиментација историјског ткива града, са наслеђеним градитељским наслеђем свих облика и садржаја који долазе из другог културног миљеа, миљеа прошлости, статичан је и због тога често у конфронтацији са политичком идеологијом из много разлога, од којих је најзначајнији идеологија новца. Који ће од ова два слоја да превагне зависи од односа снага културног и политичког слоја, то јест од моћи културе да се одупре решењима која из темеља утичу на идентитет града не поштујући дотадашњи кодекс понашања и вредности, односно од моћи политике да обори или уклони аргументе културе. Све заједно ипак зависи од културног нивоа и менталног модела грађана који треба да имају пресудну реч. Градови Скандинавије, Бенелукса и већег дела Средње Европе, са дугом и непрекинутом нити развоја културе и поштовања пресудне речи грађана, у том погледу имају успеха и налазе се на самом врху лествице квалитета урбаног живота у Европи, али и на врху економске конкурентности међу европским градовима, захваљујући у великој мери очувању и ревитализацији наслеђене урбане културне матрице (Беч, Праг, Будимпешта и бројни мањи градови).

Зависно од читаве серије околности (економске, политичке, културне, социјалне) динамика урбане заједнице се разликује од земље до земље, од региона до региона. Од успорене паланке у којој се привидно ништа не дешава и у којој влада инерција, па до хипердинамичног веллеграда у коме се промене дешавају такоређи дневно, динамика утиче на мању или већу промену идентитета [13]. Видљиве промене могу да се региструју у архитектури (брже) и урбанизму (спорије), али и у понашању становника. Све се то рефлектује на идентитет града, односно на то како становници поимају физичку и природну средину, заједно са вредностима и симболима који су у основи идентитета града. Треба само данас погледати куле на Коњарнику („Рудо“), симболе моћи социјализма на улазу у Београд с југа, како је то писало у урбанистичком плану у доба када су грађене, почетком 70-их година XX века, и данашњу погрдну оцену људи који их посматрају или у њима живе. Или погледати данашње коментаре историјски вредних објеката (дворови, цркве, споменици) и поредити их са игноранцијом истих објеката у доба социјализма.

Економске и идеолошке промене у свему имају пресудну улогу јер из њих најпре проистичу промене система вредности. Проблем настаје у тренутку политичких промена када нови систем вредности није установљен, а промене се беспоговорно намећу политичком вољом институције или, још горе, моћног појединца. У таквој ситуацији слаби моћ институција, струке урбанизма и већег или мањег дела грађана, а до

тада заштићене урбане вредности постају жртва политичке воље како би уступиле место нечему што се не уклапа у менталну мапу и до тада важећи систем вредности, без јасне аргументације. *На тај начин у периоду транзиције, када се све помера и мења а да се нови систем вредности не разазнаје, град губи велики део свој идентитета, односно сачењеној систему вредности и урбане културе на њему грађене* [13]. Без тога идеја о лепоти или привлачности града остаје без основа и психолошке оријентације. Промена идентитета је видљива али без јасног усмерења куда и како даље, што значи да њу треба вршити постепено и на јасно дефинисаним начелима науке, струке и демократије (активна партиципација грађана и других актера у доношењу одлука). Око тога студија УН Хабитата јасно упозорава државе и градове Источне и Југоисточне Европе након првих брзоплетих и неспретних транзиционих искустава са слободним тржиштем: *Сада постоји потреба да се критички размотри до које границе тржишним силама сме да се дозволи да постојану покрећачи урбанистичких и социјалних тема у овом региону. Неопходно је већу пажњу посветити утврђивању регулаторних оквира и интервенција које ће сачини нежељену ексклузивност, неједнакост и људску пажњу као исход брзог промена у транзицији* [14].

Град као место-да-се-буде или место-да-се-не-буде, искушење морала градске управе

Док нови културни облици израштају на таласу главне токе (енг. Mainstream) светске културе и других токова, други се окрећу националном или етничком идентитету. Фестивали и мање културне манифестације се одвијају у великим градовима у целом региону (Источна и Југоисточна Европа – прим. Б. С.), док се у мањим градовима развија регионални или локални бренд и укус [14]. Ово указује да код градова постепено израста идеја о идентитету као економском ресурсу за урбани развој, чиме јача привлачност града за инвеститоре, туристе и пословне људе, као и утисак о култури људи који га насељавају. Ова идеја се остварује хармонизацијом новог и наслеђеног урбанистичко-архитектонског ткива, усавршавањем урбане слике, или изградњом грађевинских симбола (спорни монументи у центру Скопља, уникатна архитектонска ремек-дела у Билбау, нове зграде опере у Ослу, Валенсији, Фред и Цинцер зграда у Прагу, и сличне водите). Код тога кључну улогу има усаглашено разумевање инвеститора, архитеката и градске управе о значају урбаног идентитета који се новим интервенцијама надограђује и усавршава. *Не мање значајно је и поимање о улози и важности јавног простора (улице, паркови, кејови, тргови и др.) који граду дају*

карактер места-да-се-буде (енг. a place-to-be) према дефиницији Мелвина Вебера [16]. Стварање нових јавних простора уз пажљиву надоградњу у наслеђеном урбаном амбијенту, на месту где инвеститори најпре препознају тзв. *меку локацију*, представља пут ка решењу рекултивације таквих урбаних простора. *Код њога је бићно разумевање да урбана култура, као обухватни појам који одсликава лик грађана који ту живе, градске управе и стручњака који се баве градом, данас представља приоритет са неочекиваним позитивним реперкусијама и на финансијском плану у дужем периоду* [13]. Ово свакако није могуће да буде остварено без пуне координације градске управе, урбаниста/архитеката и свих грађана приликом дефинисања урбанистичко-архитектонског решења. Концепт *места-да-се-буде* (сл. 8) са људима у фокусу је, дакле, нешто што представља морални тест и посебну одговорност за градску управу која треба да се одупре изазову незајажљивог апетита инвеститора и привидној финансијској добити у кратком периоду, али са могућим тешким последицама по градски систем у целини у дужем, где град постепено може да прерасте у *места-да-се-не-буде* (енг. a place-not-to be).

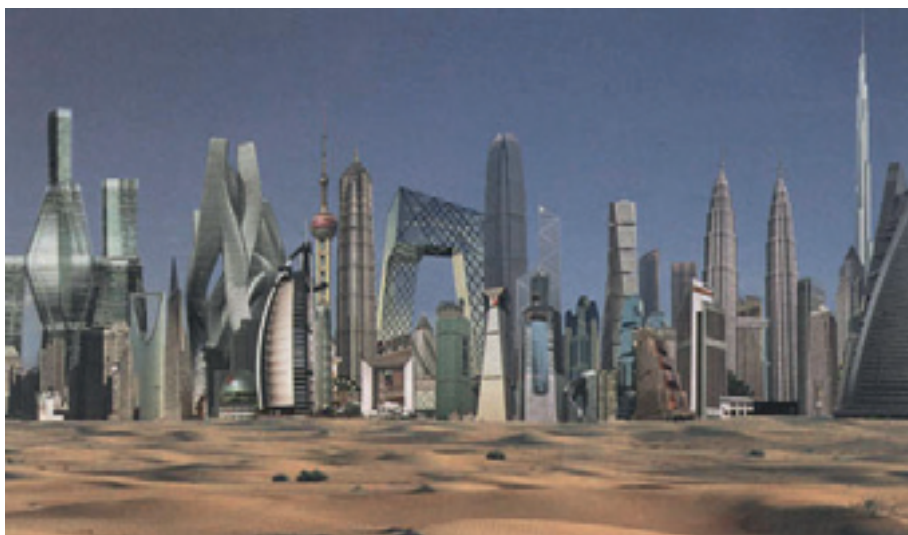
Под неумољивим притиском профита приватних инвеститора, посебно у градовима у транзицији, према Лајпранду *слика и структура града и урбанизма бивају одређени искључиво руком приватника* [17]. Без ефективне руке урбанизма, са потиснутим статусом делатности од јавног интереса, прве жртве су јавни простори као привилегија елитне мањине, а историјски градски амбијенти се комерцијализују преко сектора бизниса и урбо-менаџмента. Чувени холандски архитекта Рем Кулхас је приликом Бијенала у Венецији изјавио да *приватизација (ре)конструкције централних градских делова следи логику тржишта а не идентитета града*. Архитектура као облик и дизајн најчешће у том случају не кореспондирају са окружењем нити са градом у целини, односно доприносе стварању *места-да-се-не-буде* са зградама у фокусу (сл. 9). Финални исход је губитак аутентичне физиономије и концепта града, деградација историјских, наслеђених вредности и урбане културе, вакуум у градском ткиву, односно урбанизам и архитектура који немају град, заједницу људи као еталон, већ искључиво жељу инвеститора, а не ретко и политичког моћника који жели да *се сачеви пролазности живога* [18]. Ова тема је свакако највећи изазов и искушење како локалних урбаниста/архитеката уколико уопште имају право да нешто кажу о томе. Ипак, највеће искушење и морална одговорност леже на доносиоцима одлука, односно на градској управи која извршава налоге и слуша поруке врховних органа власти. Ово је, наравно,

случај у земљама у којима локална самоуправа није аутономна приликом доношења одлука, и где грађани немају суштинско право учешћа приликом доношења битних одлука, што је још увек случај у неким земљама са недовршеном транзицијом и лабавим правним системом (Трг Таксим у Истамбулу, пројекат „Београд на води“, мегапројекат Еспланада у Букурешту и др). Динамика развоја таквих градова у којима су конфронтирани културни и финансијски капитал неминовно захтева преиспитивање начина управљања градом. Градска управа, устројена према класичном, хијерархијски структурисаном начину одлучивања није добар модел за решавање комплексног питања динамике великог града данашњице. Према савременој европској рецептури изазов и циљ начина управљања градом је побољшање конкурентности градске територије, уз истовремену констатацију да је територијални капитал пожељан за стварање територијалне кохезије на разним нивоима, а квалитетан начин управљања градом (енг. Governance) јесте предуслов за увећање територијалног капитала града [19]. У случају градова где културни капитал представља велики део територијалног капитала града са историјским педигреом на којем гради свој идентитет, јасно је да он чини и основ за побољшање конкурентности града. То значи да финансијски и културни капитал у том случају не смеју да буду супротстављени, већ интегрисани и хармонизовани. Код града код којег културно наслеђе може да буде основ а не сметња за успешан развој, неопходно је јасно дефинисати шта јесте културно наслеђе, који су то битни елементи урбане културе, какав урбанизам и архитектура смеју да се практикују, какав је значај посебних урбаних амбијената и, напokon, утврдити симбиотички дефинисану урбанистичко-конзерваторску стратегију развоја и уређења града којом би се усавршавао, а не би се рушио успостављени модел урбаног идентитета, и усавршавао територијални капитал, а не би се успостављао неки други, стран грађанима и њиховој менталној мапи и духу. Град који под притиском власти или финансијских моћника губи дух и идентитет, истовремено губи привлачност и за инвеститоре, и туристе и грађане. Искуства бројних европских градова у XXI веку доказују да градови са идентитетом и културним достојанством далеко више привлаче инвеститоре од нагло модернизованих и трансформисаних старих градова према безличној рецептури интернационалног стила грађења. Није случајно што Мекдоналдс отвара ресторане на врху Буде (Будимпешта) поред катедрале Светог Иштвана или у најлепшој грађевини у Србији (градска кућа у Суботици из 1908), вешто се уклапајући у систем градског идентитета и тиме доприносећи сопственом бренду и економским перформансама [13].

Сл. 8 Јачи грађани, јачи градови – хумана димензија града
Извор: <http://www.resilience.org/>

Сл. 9 Нови модел Дубаија – физичко-финансијска димензија града
Извор: Cities – Architecture and Society (фото-док.: OMA-AMO)

Претње неолибералног концепта граду у Србији данас

Много тога поменутог односи се на градове Србије, боље речено на главни град Београд који је увек био модел понашања у урбанизму за остале њене градове. Ово тим пре што се држава Србија налази у закаснелом и успореном процесу транзиције у односу на друге државе Централне и Источне Европе. Град у Србији, као највећа цивилизацијска творевина на њеној територији, заснована на слојевима великих култура, римске, отоманске, хабзбуршке, и у највећој мери српске, има своју дубоку прошлост и магловиту будућност. С обзиром на историјску слојевитост, прошлост му је краћа или дужа, док будућност отвара бројна питања међу којима је једно од важних питање односа величине града, његове форме, садржаја и квалитета живота. Та питања изазивају дилеме, конфронтације и честу напетост у односима, посебно у ситуацији када се Србија са више или мање мука оријентише у процесу транзиције коју данас прати и усмерава неолиберални концепт глобализације и корпоративне моћи, усмерен на најатрактивнији капитал региона или града. Приватни капитал преузима иницијативу и примат при одлучивању, с једне стране, често нападајући највреднији јавни простор у градовима, док у друштву нови систем вредности није успостављен и, што је још горе, нема историјски континуитет као многе државе Централне Европе, чиме би јавни интерес у градовима био заштићен и добио одговарајућу позицију у систему одлучивања, уз активну партиципацију грађана и других актера. Због тога, модернизација, квалитетније уређење и економски развој градова Србије (реални – индустрија и јавни – услужни сервис), поред научне и стручне димензије, све више покрећу и питање управљања градом, градских политика и институција, и њиховог положаја у систему државних политика. Код тога посебно осетљиво питање представља улога и значај урбанизма као научне и стручне дисциплине од прононсираног јавног значаја, која данас под притиском неолибералног концепта све брже губи на значају постајући дисциплина од приватног интереса.

Једно од трију кључних начела неолибералног концепта је дерегулација. Када је реч о граду, овај појам значи ослобађање система од сувишних правила (регула) која отежавају развој слободног тржишта и коче наступ инвеститора да бира локацију и одређује шта и како жели да гради, према динамици која њему одговара. Јасно је да је прва и најистакнутија жртва дерегулације управо урбанизам, као делатност која има два основна задатка: (а) да брине и чува оно што спада у категорију јавног интереса и јавног добра и (б) да чува и подржава приват-

ни интерес онога ко већ има имовину или онога који жели да створи имовину у граду, али до оне мере до које не угрожава јавни интерес. Ова два наизглед контрадикторна задатка решавају се у Европи на различите начине од којих су препознатљиви: (1) ретко давање предности приватном интересу не марећи сувише о јавном добру и интересу, (2) чешће давање предности јавном интересу подвргавајући њему приватни интерес и власника и инвеститора, или (3) најчешћи начин, хармонизација јавног и приватног интереса. Чињеница је да приватни интерес, поготово у процесу глобализације са инвеститорима из целог света, који бирају локације и не питају за цену изградње, добија све већу предност пред инвестирањем и другим компензацијама од стране града, док јавни интерес и јавно добро имају све мању моћ заштите. Код овога треба подвући да код планера и код градске управе у фази неолибералног развоја углавном долази до недостатка креативне димензије, а она се све више јавља као неопходна за успешан развој града. К. Р. Кунцман је 2004. навео да *културна димензија није разматрана у теорији и пракси урбанистичког планирања* [20]. Међутим, у високо развијеним земљама у Европи, и по питању економије и по питању статуса културе, данас се све више балансира између културе и економије, приватног и јавног, чак уз појачану пажњу посвећену чувању урбаних вредности, након што се деведесетих година XX века, у годинама неспутаног надирања капитала, надвила претња опасне узурпације јавног добра. То су биле године када су се Беч, Лондон, Праг, Улм и други велики и мањи градови Европе повијали под притисцима глобалног капитала ослобађајући грађевинско земљиште узенгија урбанизма и строгих регула. Већ на самом крају XX и с почетка XXI века културна и богата Европа под реакцијом културне јавности поново успоставља ред у грађењу модернованим урбанистичким планирањем које враћа градовима људску димензију и успоставља нови квалитет живота у граду, уз веома велику пажњу посвећену и економској рачуници шта град добија а шта губи дугорочно гледано уступањем драгоценог градског земљишта инвеститорима. Примери бројних великих и мањих градове Европе данас достижу висове никад забележене у историји градова и развоја урбане културе, чак усмеравајући се ка још вишим циљевима тзв. *паметних* градова (енг. Smart Cities). Модерновано урбанистичко планирање такође добија епитет *интелигентној* или *паметној*. И ту Србија данас доживљава случај који потпуно одступа од квалитетног европског модела урбанистичке праксе, јаким ударцем на идентитет Београда, одакле би иначе требало да потекну креативне идеје о будућности градова ове државе.

Београд, највеће урбано насеље и главни град Србије 2012. године, са велике висине државне управе и без икакве претходне припреме, анализе или студије, покреће идеју о мегапројекту *Београд на води*. И поред тога што је Српска академија наука и уметности још почетком деведесетих година XX века окупила тим врхунских експерата из Србије да уради студију за простор Савског амфитеатра, овај мегапројекат је напамет урадила комбинована екипа анонимних стручњака из америчких и арапских бироа. Њихов производ у виду макете на *tabula rasa*, без сагледаног окружења и схватања социјалног, економског или културно-историјског миљеа, и без икаквог познавања географских услова за грађење (високе подземне воде, инфраструктура, становништво и др.), дакле средњошколски поједностављено и идеализовано, државна и градска управа прихватају као *conditio sine qua non*, по диктату у свету познатог мешетара са мегаинвестицијама (Абуџа, Бахреин, Каиро, Дубаи итд.). Овај историјски и културно значајан простор, запуштен и коришћен на неодговарајући начин деценијама, који су грађани Београда са великом жељом очекивали да се уреди, државна власт хитном променом низа закона, чак кршењем уставних обавеза, преко градске управе (!!) почиње да реализује огромним ангажовањем финансијских, радних и стручних капацитета, изазивајући револт великог броја грађана због читавог поступка и решења које српска струка оцењује најнижим оценама. Овде треба рећи да сваки грађанин Београда свакако жели да се тај централни, дубоко историјски део главног града ослободи неприличних садржаја и грађевинског ругла, како би се достојанствено и мудро извео на десну обалу Саве, уз **координацију** са левом обалом и пажљиву **корелацију** и **уклапање** у околно градско ткиво препуно културних, духовних и историјских симбола и ведута, и са огромним потенцијалом да узвиси постојећи идентитет Београда на начин како то данас раде мудрији и вештији градови Европе са богатим историјским капиталом. Све уочене и темељно проучене крупне слабости у поступку реализације дилетантски урађеног решења (макета), од правних, економских, социјалних, техничких и других, према оцени експерата из Србије који су темељно упознати са Београдом и овом локацијом од 180 хектара на обали Саве, могу последично у великој мери да угрозе и Београд и професију урбаниста, архитеката, грађевинских инжењера, социолога и других у Београду и Србији. Пројекат *Београд на води* је, противно Закону, започет грубим укидањем епитета заштите са бројних објеката и целине простора, без увида у постојећи Генерални урбанистички план Београда, темељни стручни акт који даје усмерења за грађевинске активности у Београду, и то као правни

акт од општег значаја (врста закона)⁶. Поништава се важећа Студија о високим објектима, дерогирају се параметри који представљају постулат заштите и одржања јавног интереса, избегава се израда урбанистичког плана којим би пред грађанима Београда требало јавно утврдити правила грађења и коришћења земљишта, без притиска инвеститора кога не занима јавни интерес уколико није у његовом интересу. Дакле, реч је о еклатантном примеру тзв. „инвеститорског урбанизма“ који се у овом случају нестручно замењује дискредитованим моделом *Просторног плана посебне намене* како би одлуку донела Влада Србије а не органи Града Београда. Оваква методологија *ex post* планирања (најпре макета без претходних анализа и студија, па погрешан план, па тек онда анализе у току пројектовања и невиђене муке грађевинара !!!), под притиском власти, представља велику срамоту за струку планера, урбаниста и архитеката Београда и Србије, и враћа нас у период аутократске владавине књаза Милоша у XIX веку када је он штапом обежавао где се има и шта се има градити (пример Абацијске чаршије, данашње Улице Краљице Наталије).

Овај кардинални пример је овде истакнут из три разлога: (1) струка урбанизма Београда је и те како била напредна и афирмисана, посебно у другој половини XX века, када су у урбанистичку институцију Града Београда долазиле бројне делегације урбаниста из целе Европе да виде како се ради за оно време модерни урбанизам, (2) пример Београда, у кога су се одувек угледали други градови Србије, са пројектом Београд на води већ постаје инспирација и за друге српске градове који би исто желели по могућности на исти начин, за који би подршку свакако добили од данашње, неолиберално оријентисане власти, и (3) Србија мора да реафирмише усавршени модел урбанистичког планирања који би градовима Србије вратио дигнитет, ауторитет и економско-културни идентитет.

Одрживи развој градова Србије у будућности – уместо закључка

Људски ум, знање, искуство и данас све више технолошко умеће, чине кључне чиниоце које Србија има и треба да користи на нов начин који би помогао да се квантитет становника који се агломерирају у њеним градовима преиначи у нов квалитет према вишим европским стандардима током XXI века, уз поштовање локалне традиције, специфичности и посебних регионалних особина. Градови АП Војводине

---

6 Извршена је накнадна промптна измена овог акта и других закона ради легализације поступка.

специфични су по изразитим траговима средњоевропске културе и разликују се од градова средишње Србије, у којима доминирају трагови српске историје и културе, а ови пак од градова из граничних подручја западне и јужне Србије, у којима још има трагова отоманске културе, и градова источне Србије са наслеђем свих култура које су ту оставиле трага, од римске, отоманске, аустро-угарске и средњовековне српске. Утолико се донекле могу препознати утицаји тих култура на моделе живота, традицију производње и грађења, друштвених односа и односа према природи. Ово указује на сложеност задатка око градова Србије у XXI веку, али и на неопходност трасирања путева и формулисања вођица којима би они могли да: (а) оптимално и на одржив начин користе своје природне, материјалне и културне ресурсе и позицију; (б) искористе могућности природног окружења са њим у синергији; (в) рационално организују активности, привредне и услужне, и комуникације; (г) утврде потенцијал повезивања са насељима у ужем и ширем окружењу; и (д) појачају поверење грађана и омогуће њихово активно учешће у систему одлучивања.

Садашња ситуација са урбанизмом у Србији, који је тренутно потпуно дискредитован према неолибералном концепту економије, када се широм Србије гасе урбанистички заводи, дирекције и стручне агенције (тобоже ради рационализације), а „пречишћени“ и партијски обучени стручњаци из њих пребацују се у министарства и секретаријате, тако замењујући стручни ангажман административним, свакако ће морати да се мења у будућности када се уоче и обзнане све грешке учињене са инвеститорским урбанизмом. Осавремењени модел будућег урбанизма (*јамејни урбанизам*) требало би да се држи следећих начела културног модела града (радни предлог), који би обезбедио већи квалитет живота и одрживост Београда и других градова Србије:

- обезбеђење одрживог развоја града;
- увођење економско-еколошког модела урбанистичког планирања;
- унапређење слике града као рефлекса његових грађана;
- поштовање социјално-културног и супкултурног модела грађана;
- третирање идентитета целине града, његових амбијенталних делова и културних вредности као економске додатне вредности и ресурса за развој;
- обезбеђење подизања свести инвеститора о значају идентитета места;
- подстицање значења и важности јавног простора, јавног интереса и јавног добра у граду;

- развијање схватања да је урбана култура приоритет преко кога се развија градска економија;
- поштовање знања локалних урбаниста уз активно и суштинско учешће јавности;
- архитектуру за градове Србије и посебно вредне амбијенте, прилагођено регионалним особинама, третирали као високу додатну вредност за градску економију;
- дефинисање новог система вредности преко кодекса урбане културе за све градове Србије;
- претпостављање градског и друштвеног система вредности као понуде инвеститорима, а не обрнуто;
- реконструисање начина управљања градовима Србије као координираног система економске, финансијске, друштвене, културне, еколошке и интегралне пределе политике, уз учешће свих актера, а не као хијерархије налогодавања;
- обезбеђење координиране акције урбаниста, конзерватора, архитеката, културне и, у посебним случајевима, научне јавности (САНУ, АИНС и друге квалификоване академије и коморе) и цивилног сектора.

Овај концепт начела захтева темељно преиспитивање и дебатовање, што би било предмет посебне студије. За почетак, односно за крај овог текста, треба поменути два става из Нове урбане агенде [21] усвојене 2016. у Китоу у Еквадору, у присуству 45.000 стручњака, који се баве градом и животом у граду, и већине председника држава света, укључујући и председника Републике Србије:

- због различитости идеја и култура у градском оквиру, ми се обавезујемо да подржимо различитост градова, друштвену кохезију и идентитет града;
- ми ћемо третирали урбану културу као приоритетну компоненту урбаног развоја... чиме ћемо заштитити мерљиве и немерљиве културне вредности и урбани предео, и умањити разарајући утицај развоја...

Декларација је усвојена и потписали су је сви председници, што значи да представља моралну обавезу и власти и струке да је поштују у пракси земаља којима управљају и којом се баве. На нама је да у то верујемо.

КОРИШЋЕНА ЛИТЕРАТУРА

- [1] Veronique Herry-Saint Onge, *The Rise of Cities in the 21st Century*, 2016, The Huffington Post, p. 1
- [2] Allen Scott, *The Cultural Economy of Cities*, 2012, The Blackwell Publishers, p. 323
- [3] Elena Besussi et al., *The Structure and Form of Urban Settlements*, 2012, Springer, p. 14
- [4] Богдан Богдановић, *Грагословар*, 1982, Вук Караџић
- [5] J. Friedman and R. Wolff, 1976, *The Transition, Comparative Studies of Newly Industrializing Societies*, Edward Arnold, London
- [6] Владимир Мацура, *Град и урбанизовани њредео*, 1989, Универзитет у Београду – Шумарски факултет
- [7] Robert Park, *The City*, 1984, University of Chicago Press, pp 1–46
- [8] Osvald Spengler, *Der Untergang des Abendlandes*, 1922, p. 106
- [9] Richard G. Fox, *Urban Anthropology – Cities in Their Cultural Settings*, 1977, Prentice Hall
- [10] Борислав Стојков, „Амбијент као тема обнове Београда“, 1997, *Наслеђе* бр. 1, Завод за заштиту споменика културе Београда
- [11] Thematic Strategy on Urban Environment, 2006, European Commission
- [12] Европска конвенција о пределу, 2011, Закон о потврђивању Европске конвенције о пределу, *Службени гласник РС – Међународни ујовори*, бр. 4/2011
- [13] Борислав Стојков, „Град између политике, финансија и културе“, 2013, у: *Зборник са међународној скупи Грађевинској факултету у Суботици*
- [14] European Cities in Transition 2013, UN HABITAT, Најроби, стр. 18
- [15] The Udine Declaration, Assembly of European Regions, Udine, 2007
- [16] M. Weber, “The Urban Place and the Nonplace Urban Realm”, in: *Explorations into Urban Structure*, ed. Webber et al., 1964, Pennsylvania
- [17] E. Lepprand, *Lebensmodell Stadt*, 2000, Wasmuth
- [18] Горан Марковић, „Земља фараона“, Политика (6. и 7. јануар 2017)
- [19] ESPON, Project 2.3.2. Governance of Territorial and Urban Policies from EU to Local Level, Луксембург, 2006
- [20] K. R. Kunzman, “Culture, Creativity and Spatial Planning”, 2004, *Town Planning Review*, vol. 75, no. 4, Liverpool University Press
- [21] The New Urban Agenda – Habitat III; 2016, Кито, Еквадор

PRESERVATION AND DEVELOPMENT OF TOWN⁷ IDENTITY IN SERBIA –
CHALLENGE OF MODERN URBANISM

Borislav Stojkov

Faculty of Geography, University of Belgrade

Abstract. Necessary modernization of towns in Serbia requires questioning of importance and of role of a town, its economic and cultural potential. This work gives overview of ideas about town as a generator of country's development and of the things that form urban culture and identity of a town. Explanation of urban ambient, jewel of urban culture, one of the key elements of urban identity was also provided. Urban identity, highly sensitive problem of today's Belgrade and other cities in Serbia, and even broader, in this part of Europe, is described as stratified mental process, inseparable from human perception of urban environment, directly connected to a certain system of values which has not yet been established in Serbia. Physical structures have special influence here, because through them a feeling of belonging to the place is being developed, while new urbanistic and architectural structures which are different from the inherited way and style of building may deeply disturb this feeling. Further in the article, there is an explanation of the situation with Serbian towns in the period of slower transition with an array of negative occurrences which influence identity of the towns. Especially highlighted is the weakening of the role of urbanism as an activity of public importance, and strengthening of the so-called investors' urbanism, where the investor takes over the dominant role in deciding, while participation of the public is purely formal. Highlighted is the example of the *Belgrade Waterfront* project, and its potential negative influence on identity of Belgrade. At the end, potential activities are listed which might improve role and position of urbanism in Serbia and cultural identity of towns, based on the model of modern European urbanism and the Habitat 3 declaration.

Key words: urbanism, urban culture, identity, town, management

---

7 In this article, town refers to urban settlement, and not to administrative territory of a larger unit of local authority.

